

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У ПСИХОЛОГІВ

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Олени ПОСПІЛКО

4 курсу денної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Петро КОЗИРА

Рецензент

кандидат психологічних наук, доцент

Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«24» травня 2022 р., протокол № 15

завідувач кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У ПСИХОЛОГІВ	6
1.1. Образ майбутнього як складне інтегральне особистісне утворення... ..	6
1.2. Психологічні особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологі	11
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО АСПЕКТУ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У ПСИХОЛОГІВ	27
2.1. Методи дослідження.....	27
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	34
Висновки до другого розділу.....	48
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміни, які відбуваються в нашій країні висувають підвищені вимоги до різнобічного та гармонійного розвитку особистості, професіоналізму, в тому числі і до психологів, професійної самосвідомості, образу Я фахівця.

Особливості змісту образу майбутнього у свідомості психологів є одним із важливих аспектів моніторингу процесу та результату як професійної освіти так і професійного становлення загалом.

Варто зазначити, що в умовах кардинальних трансформацій соціально-політичних, економічних сфер життя, що відбуваються у нашій державі, концепт «майбутнє» сьогодні набуває ключового значення в індивідуальній та суспільній свідомості.

Психологічні особливості формування образу майбутнього висвітлювали К. Юнг, О. Леонтьєв, К. Абульханова-Славська, О. Посацький та ін. Сформований образ майбутнього Я забезпечує конструктивний розвиток і саморозвиток особистості психолога, більшість дослідників розглядають його як психологічний фактор розвитку особистості.

Водночас, проблема особливостей образу майбутнього у психологів є недостатньо вивченою. Потребують уточнення також, на нашу думку, особливості становлення професійної самосвідомості психолога під час здобуття другого рівня вищої освіти у ЗВО. Таким чином, актуальною залишається потреба в оптимізації образу майбутнього у психологів на допрофесійній стадії.

Об'єкт дослідження – образ майбутнього як складне інтегральне особистісне утворення.

Предмет дослідження – психологічні особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологів.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз та емпірично дослідити психологічні особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень проблеми формування образу майбутнього як складного інтегрального особистісного утворення.
2. Розглянути психологічні особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологів.
3. Емпірично дослідити особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологів, які здобувають другий рівень вищої освіти.

Теоретико-методологічна основа дослідження: психологічні теорії розвитку свідомості та самосвідомості особистості (Г. Андреева, В. Москаленко, Т. Титаренко, В. Столін, С. Рубіштейн); положення про закономірності функціонування і розвитку ціннісно-орієнтаційної та мотиваційної сфери особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко, П. Чамата); теоретичні положення особливостей психології майбутнього професіонала (І. Андрійчук, Н. Глуханюк, Є. Клімов, К. Міхно та ін.); психологічні особливості формування образу майбутнього (К. Абульханова-Славська, О. Леонт'єв, І. Попович, К. Юнг та ін.).

Методи дослідження. З метою розв'язання завдань бакалаврського дослідження нами використано наступні теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення; методи емпіричного дослідження: спостереження, тестування, опитування, контент-аналіз, методи математичної статистики (порівняльний аналіз, кореляційний аналіз).

Експериментальна база дослідження: У дослідженні прийняли участь 56 магістрів спеціальності «Психологія» 1-2 курсів Інституту права, психології та інноваційної освіти, університету «Львівська політехніка» денної форми навчання.

Теоретичне та практичне значення бакалаврської роботи полягає у поглибленні існуючих уявлень про особливості образу майбутнього у

психологів. Результати дослідження можуть бути використані викладачами, психологами для оптимізації психолого-педагогічних умов формування професійного аспекту образу майбутнього у психологів, а також з метою їх успішної самореалізації.

Структура та обсяг бакалаврської роботи. Кваліфікаційна робота містить вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, що налічує 43 найменування. Основний зміст бакалаврської роботи викладено на 55 сторінках.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У ПСИХОЛОГІВ

1.1. Образ майбутнього як складне інтегральне особистісне утворення

Сучасна людина живе в середовищі тотальних та стрімких змін, що відображаються на її ставленні до майбутнього, яке все частіше науковці визначають в термінах невизначеності, непрозорості, непередбачуваності тощо [23].

Науковий інтерес до феномену образу майбутнього у психологічній науці виник давно і яскраво простежується у різних психолого-методологічних напрямках. Зокрема, К. Юнг висвітлював процес побудови власного майбутнього як своєрідний момент інтуїції, тобто сприйняття можливостей, які утримуються у ситуації [30].

Образ майбутнього є складним інтегральним утворенням, яке включає в себе ціннісні орієнтації, життєві плани, засвоєні стереотипи і настановлення, елементи рефлексії і самооцінки, емоційне ставлення до майбутнього [23].

Образ майбутнього особистості став предметом філософських, соціологічних, психофізіологічних та психологічних досліджень.

Розуміння філософами майбутнього в його різних аспектах залежить від загального уявлення про проблеми часу і кожна концепція часу з тих, що склалися у філософії, має свій власний образ майбутнього і викликає свої питання щодо його онтологічного і епістемологічного статусу [10]. Детально аналізуючи змістові та часові складові образу майбутнього, сучасний український соціолог Є. Головаха розкриває його оціночний аспект (бажане — очікуване) [9].

Психофізіологічні механізми антиципації були розкриті такими дослідниками як Б. Ломов і Є. Сурков, які під антиципацією розуміють здатність

приймати будь-які рішення та діяти з певним часово-просторовим випередженням стосовно очікуваних, майбутніх подій [20].

Основним фундаментом для осмислення психології образу майбутнього і побудови нових принципів психології цього феномену слугує проблематика соціального конструювання реальності Л. Виготського. Так, у своїй книзі «Історія розвитку вищих психічних функцій» дослідник вперше висвітлив ідеї філософії соціального конструктивізму, де соціальна реальність, соціальна взаємодія розглядається ним не як сукупність матеріальних умов, а як сукупність думок, ідей, цінностей [8]. Цей напрямок дослідження образу майбутнього простежується і в роботах О. Леонтьєва [19], К. Абульханової-Славської [4] та ін.

Теорія діяльності уможливає осмислення проблеми самоактуалізації як особливої форми діяльності. Процес самоактуалізації, стає визначальною центральною стратегією особистості, впливає на її спрямованість і зміст соціальної активності, визначаючи поведінку і вчинки [4].

Психічний розвиток особистості зумовлений її практичною та теоретичною діяльністю, її справами, у яких вона формується [26].

Окремо слід розглянути концепцію професійного розвитку, яка спирається на теоретичні положення С. Рубінштейна про два способи життя, що стало основою для побудови моделей адаптивності поведінки і професійного розвитку [35].

При адаптивній поведінці в самосвідомості людини переважає тенденція до підпорядкування професійної діяльності зовнішнім, що дозволяє внутрішньо усвідомлювати і оцінювати труднощі професійної праці, самостійно і конструктивно вирішувати їх відповідно своїх ціннісних орієнтацій, розглядати будь-які труднощі як стимул подальшого розвитку, як подолання власних меж [35].

Дослідниця К.Абульханова-Славська вказує на необхідності враховувати цінність діяльності яка визначається і вибудовується для особистості завдяки можливості самореалізації, престижності її в суспільстві тощо [4].

Зазначимо, що сучасна психологія все активніше спрямовує свій фокус на дослідження майбутнього. Так, І. Попович зауважує, що сьогодні відбувається парадигмальний поворот в науці, яка спрямовується від вивчення того, що існує, до вивчення того, що виникає [30]. Вчений зазначає, що останнім часом бурхливими темпами розвивається психологія конструювання майбутнього — одна з наймолодших галузей соціальної психології, і неабиякої актуальності набуває феномен темпоральності [29].

Конструювання моделі очікуваного майбутнього, як стверджує І. Попович, можна розглядати як побудований особистістю проект результату. Цей проект є своєрідним передбаченням, що реалізується через прогностичну функцію соціальних очікувань особистості, а одночасно низка суб'єктів діяльності може поставити перед собою аналогічну мету [29].

Особиста проекція майбутнього дозволяє реалізувати загальний соціальний дискурс майбутнього, який уможлиблює висування цілей соціального розвитку [29, с. 55].

Здатність особистості до конструювання власного майбутнього обумовлена особливостями її індивідуально-психологічних репрезентацій.

Так, досліджуючи специфіку ментальних репрезентацій та особливості конструювання образів майбутнього особистості в конкретному індивідуальному контексті, дослідник І. Попович окреслює певні фактори, які впливають на цей феномен: соціально-демографічний чинник, який має медіаторний характер (вік, стать, регіон проживання, освіта, загальна кількість років навчання, місце народження, сімейний стан, кількість дітей, рід занять, власний дохід); особистісні риси (нейротизм, екстраверсія, відкритість до досвіду, доброзичливість, сумлінність); образу власного Я, який на думку дослідника має модераторний характер [29].

Різноманітність форм і стратегій побудови ментальних репрезентацій та засобів конструювання образів майбутнього може бути діагностована з використанням великої кількості методів, наявних в арсеналі сучасної психології [30]:

1) нейрофізіологічна діагностика здійснюється із застосуванням апаратних методів таких, як МРТ, з метою діагностики роботи нейронних мереж, включених у процес пригадування / уявлення [27];

2) психологічна і нейропсихологічна діагностика здійснюється за дослідженням уяви та здатності конструювання майбутнього. Для цього використовуються імажинітивні, візуальні, мнемічні, інтелектуальні та проєктивні методики [20];

3) дослідження в ході патопсихологічного експерименту долучені елементи діагностики уяви, прогнозування, функції образного конструювання, уявлень про образ майбутнього особистості [28];

4) дослідження часової перспективи особистості спрямовані на визначення збалансованої часової перспективи, що дозволяє особистості гнучко перемикатися між подіями минулого, сьогодення і майбутнього в залежності від життєвих обставин і подій [21];

5) ціннісно-смісловий напрямок діагностики вивчає специфіку ціннісно-сміслового наповнення суб'єктивного сприйняття особистістю часу життя [16];

6) біографічний напрямок діагностики — це біографічні дослідження, спрямовані на вивчення життєвого шляху особистості на основі безпосередньої взаємодії з нею [12];

7) соціально-психологічна й організаційна діагностика [15];

8) дослідження ставлення до минулого, сьогодення та майбуття (психосемантичний напрямок діагностики) [30].

Слід зазначити, що психосемантична парадигма розглядає індивіда як носія суб'єктивного досвіду, що володіє індивідуальною системою смислів. Суб'єктивний досвід представляється у вигляді семантичного простору, осями якого є узагальнені смислові підстави, які використовуються піддослідним для співвіднесення і протиставлення стимулів або об'єктів. У психосемантичному підході можливий розгляд суб'єкта як певний простір смислів, індивідуальних значень, соціальних відносин і ідентифікацій, а аналізу піддається індивідуальна

структура особистості, описана її власною мовою, в системі власних конструктів [7].

Таким чином, сьогодні у психологічній науці існує широкий арсенал методів та методик, що дозволяють дослідити особливості конструювання образів майбутнього особистості в конкретному індивідуальному контексті.

Професійна зрілість є психологічною основою готовності до професійної діяльності та розглядається як специфічне особистісне новоутворення, що відображає рівень професійного розвитку особистості. Професійна зрілість виявляється у здатності до самовизначення й самореалізації у певній професійній сфері [10].

Показниками виникнення професійної зрілості як особистісного утворення є сформованість та інтегрованість її складових, а також здатність людини вирішувати актуальні для неї задачі професійної діяльності чи професійного розвитку [1].

Професійна готовність виступає психічним станом, у якому перебуває особистість, виконуючи професійну діяльність, та який залежний від її мотивів, інтелектуальних можливостей, емоційно-вольових процесів [10].

Професійно важливі якості включають психофізіологічні, психологічні характеристики та здібності особистості фахівця, які розвиваються та формуються у процесі професійної підготовки й практичної діяльності [1]. Професійний розвиток охоплює особистісні структури, що визначають психологічну основу засвоєння й оволодіння різними видами діяльності та є конститутивними для професійного успіху [10].

У контексті досліджуваної проблематики розглянуте нами формулювання професіоналізму як кінцевого результату професійного розвитку людини вимагає своєї конкретизації щодо професії психолога.

Специфіка професійної діяльності психолога полягає в наданні психологічної допомоги клієнтам, яка забезпечує емоційну, смислову і екзистенційну підтримку людини або спільноти у важких ситуаціях, що виникають в ході їх особистісного або соціального буття [14].

Під час надання психологічної допомоги психолог створює особливий психологічний клімат, який сприяє позитивним і конструктивним змінам в особистості клієнта і в системі його взаємовідносин з іншими людьми, що полегшує процеси самодослідження і саморозкриття клієнта. Цей процес вимагає від практичного психолога сензитивності, проникнення у внутрішній світ клієнта, прояву емпатії та прийняття клієнта. Все це можливо лише в тому випадку, коли психолог щирий по відношенню до самого себе, усвідомлює свої почуття, свої якості, приймає себе в цілісності своїх проявів, відкритий власному досвіду, тобто являє собою зрілу особистість.

Таким чином, професійний розвиток психолога невіддільний від особистісного – в основі обох лежить принцип саморозвитку, що впливає на здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність в предмет практичного перетворення і призводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації [10].

Особистісний розвиток психолога, що виражає його гуманістичну спрямованість, ми визначаємо як становлення реального, справжнього, автентичного Я, що забезпечує цілісність особистості і можливість самоактуалізації.

Професійний розвиток особистості психолога визначаємо як процес становлення його як суб'єкта власної професійної діяльності, який усвідомлює і активно перетворює свій внутрішній світ, здатного до саморозвитку. Тому при підготовці майбутніх психологів необхідно приділяти особливу увагу особистісному розвитку практичного психолога як неодмінної умови професійної допомоги клієнту [10].

Професійний і особистісний розвиток можуть взаємно підпорядковувати й активізувати один одного [14, с. 55], відповідно й змінюються професійно важливі якості. Важливо, щоб на початковому етапі професійної підготовки в людини були сформовані потенційні особистісні якості, які є основою для освоєння професії. Під час професійної підготовки в особистості формуються базові професійні якості, які необхідні для початкового етапу професійної

діяльності та мають відповідати її вимогам. Спеціальні професійно важливі якості, що формуються впродовж професійної діяльності, можуть бути характерними лише для досвідчених фахівців й становлять модель професіонала у певній сфері [14].

Зміст психологічних основ професійної підготовки складають: систематичне, цілеспрямоване вивчення та врахування психологічних особливостей, особистісних якостей майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки [10]; дослідження психологічних умов успішної підготовки до майбутньої діяльності; формування та наявність необхідних психофізіологічних, психологічних характеристик, професійно важливих якостей, мотивації; розвиток психологічної здатності до певного виду діяльності [22].

Професіонал, на нашу думку, психологічно зріла, всебічно та гармонійно розвинена особистість, яка, максимально реалізує свої фахові уміння, практичні навички та творчі здібності. У процесі розвитку людини як особистості професійна діяльність відіграє провідну роль [14],

Особистість зазвичай формується, виявляється й удосконалюється у професійній діяльності. На думку вчених Б. Ананьєва та Б. Ломова, особливості особистості фахівця впливають на процес і результат професійної діяльності одночасно, саме формування людини як особистості значною мірою здійснюється під час професійної діяльності та під її впливом. Тобто спостерігається існування двобічного нерозривного зв'язку між формуванням та розвитком особистості та професійною діяльністю, який відіграє вагомий роль у вдосконаленні професіонала [20].

Здійснений нами аналіз наукових досліджень з проблеми професійного розвитку особистості дає підстави вважати, що цей процес тісно пов'язаний із соціалізацією людини, передбачає освоєння нею нових соціальних ролей і формування якостей та здібностей, необхідних для виконання суспільних функцій. Їх взаємозв'язок полягає в тому, що в ході професіоналізації людина освоює найважливішу, з погляду інтересів суспільства, соціальну роль – професію, що володіє певним статусом і престижністю. Її освоєння відбувається

переважно в рамках тих самих інститутів, в яких набуваються і вдосконалюються найважливіші якості людини (школа, професійно-технічний навчальний заклад, вищий навчальний заклад, професійне співтовариство тощо) [20]. Проте етапи соціалізації за часом і змістом часто збігаються з етапами професіоналізації.

Академік І. Зязюна визначає професіоналізм як поєднання професійної культури та професійної самосвідомості, що дає змогу особистості на високому рівні здійснювати фахову діяльність [21].

Професіоналізм – це майстерність володіння певною професією, яка вимагає постійного вдосконалення фахових навичок, прагнення і здатності до професійного розвитку та творчого росту, керуючись вимогами сучасного суспільства до певного виду діяльності [25].

Однією з найбільш відомих спроб підбору критеріїв, які регламентують професійну діяльність і професію як таку, за визнанням науковців, є обґрунтована Е. Хойлі «ідеальна модель професії». Розроблена науковцем модель включає такі критерії: провідна соціальна функція, високий ступінь майстерності, певні систематичні знання; інтеграцію (соціалізація) в професійній діяльності цінностей [38, с. 10 –11].

Професійне становлення, передбачає сукупність розгорнених у часі прийомів соціальної взаємодії особистості, що визначає місце особистості у цьому процесі, яка повинна змінитися так, щоб відповідати вимогам професійної діяльності [41].

Таким чином, професійне становлення, крім відповідності вимогам конкретної професійної діяльності, розглядається у контексті вирішення професійно важливих завдань, які поступово ускладнюючись сприяють оволодінню фахівцями необхідним набором професійно значущих ділових, особистісних, комунікативних якостей тощо.

Відтак, професійна підготовка майбутніх фахівців повинна здійснюватись із урахуванням існуючих і перспективних вимог, що висуває до неї професійна діяльність. Результат фахової підготовки це готовність до професійної

діяльності, згода зробити що-небудь, та стан, при якому все готово для чого-небудь [39, с. 41].

Дослідник В. Сластьонін виділяє такі складові професійної готовності майбутнього фахівця до діяльності як психологічна готовність ; практична готовність ; науково-методична готовність ; фізична та психофізіологічна [38, с. 8].

Більшість дослідників вважають, що під час оволодіння професіоналізмом людина досягає високих показників в діяльності; відбувається розвиток, зміцнення і стабілізація професійної мотивації; удосконалюються професійно необхідні якості; змінюються самооцінка і рівень професійних домагань [25].

Отже, під професійним розвитком особистості розуміють процес становлення її як суб'єкта власної професійної діяльності, який усвідомлює і активно перетворює свій внутрішній світ.

1.2. Психологічні особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологів

Сьогодні існуюча система підготовки практичних психологів орієнтується, на оволодіння студентами системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних умінь та технік. Однак специфіка професії, передбачає те, що основним інструментом роботи психолога виступає його власна особистість, самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього, образ майбутнього Я [31].

Досконале володіння майбутніми психологами своїми професійними знаннями, навичками та компетентностями є запорукою задоволення широкого кола соціальних проблем, які пов'язані із актуалізацією суб'єктної активності особистості. Тому основним завданням вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти є забезпечення психологів необхідними психолого-

педагогічними умовами для активізації розвитку професійної самосвідомості та професійного образу майбутнього Я.

Образ майбутнього Я студентів ЗВО вивчався з різних позицій: виходячи з особливостей вікупізньої юності або психології майбутнього професіонала (І. Андрійчук, Н. Глуханюк, Є. Клімов, К. Міхно, Д. Отич та ін.).

Загалом, сформований образ Я є однією з умов становлення професійної ідентичності. Співвіднесення образу Я і еталонної моделі професіонала виступає в якості механізму регуляції і критерію досягнення в процесі формування особистості професіонала і професійної придатності. В образі майбутнього Я представлені мотиви, які надають найбільший позитивний вплив на саморозвиток, самовиховання і самореалізацію особистості. Це «розвиваючі» мотиви творчості, активності, суспільної корисності, саморозвитку, у тому числі в професійній діяльності [13]. При цьому образ майбутнього Я є основою власних оцінок; характеристики рівня глибини рефлексії сьогодення і майбутнього Я; позитивного ставлення до майбутнього Я; цілісної картини майбутнього; системності.

Такий сформований образ майбутнього Я забезпечує конструктивний розвиток і саморозвиток особистості психолога як психологічний чинник розвитку особистості [14].

Образ Я є особистісно значущим для суб'єкта, в тому числі і його професії [13].

Таким чином, при вивченні ролі самосвідомості в контексті професійного розвитку дослідники визначають Образ Я як фактор, детермінанту, умову, ресурс, потенціал, передумову, засіб: розвитку особистості професіонала, його індивідуальності, становлення як суб'єкта праці [10]; регуляції професійного навчання та діяльності [1; 2; 5].

Серед досліджень психологічних особливостей образу Я саме майбутніх психологів виділяють: особистісне і професійне самовизначення психолога-практика; образ психотерапевта в повсякденній свідомості і самосприйнятті; образ Я майбутнього психолога. Під професійним образом Я маємо на увазі

систему установок особистості на себе у їх проекції на професійну діяльність (Є. Клімов, В. Осьодло) [23].

Під професійним образом Я розуміють динамічну систему уявлень професіонала про себе як про суб'єкта професійної діяльності яка є складним особистісним утворенням, що формується у певному професійному середовищі при та активній суб'єктності в професійній діяльності [16].

Науковець І. Бех вбачає образ «Я – майбутній професіонал» необхідним компонентом системи образів Я особистості, що забезпечує їй адекватні відображення професійного оточення і себе в ньому, ставлення до себе ядо суб'єкта професійної діяльності. Автор підкреслює важливість реструктуризації образу «Я – професіонал» яка адекватного відображає специфіку професії і сформовану себе як суб'єкт майбутньої професійної діяльності [5].

Зміст компонентів професійного образу Я практичних психологів складають наступні компоненти:

- когнітивний аспект;
- емоційно-оціночний;
- поведінковий аспект;
- соціальний [1, с. 22].

Конструювання власної ідентичності завжди було однією з важливих проблем само актуалізації людини. Людина шукає професію відповідно до своїх уявлень про себе [4]. Тому, сформований образ Я є важливою умовою становлення професійної ідентичності.

Крім того, особистість, формуючи себе, усвідомлюючи свої здібностей, змінює самооцінку і рівень домагань. Саме здібності не тільки виявляються, а і формуються в діяльності. Ідентичність входить в образ Я як його основна складова, поряд із самооцінкою та визначає становлення професіоналізму в плані реалізації професійної підготовки [4].

В основі професійної ідентичності особистості лежить професійна Я-концепція, що ґрунтується на професійному образі Я як когнітивний компонент.

Означені поняття змістовно вплетені в категорію професійної самосвідомості особистості [42].

Стійкій професійній ідентичності притаманний підвищений рівень домагань – пошук надскладних професійних задач, постійне професійне самовдосконалення, творчість, відчуття власної значущості, неповторності; самоповаги і впевненості у своїх силах і можливостях [42].

Трактуючи образ Я, С. Джанерьян, об'єднує різні уявлення людини:

- про себе як професіонала і професійної ролі;
- про трудові функції, предмет, цілі, норми, правила;
- про якості і оцінки інших на адресу себе як професіонала [24].

Становлення професійного образу Я практичного психолога відбувається на основі впливу на зміст кожного компонента його структури: самоусвідомлення особливостей професійного Я; усвідомлення ПВЯ та їх відповідності до вимог професії; позитивне емоційно-ціннісне ставлення до себе як до психолога-професіонала [26].

Важливими у становленні образу Я майбутнього психолога є соціально-психологічні механізми: цілепокладання, ідентифікація, рефлексія [21].

Цілепокладання – це постановка, вибір цілей і їх досягнення найбільш ефективними засобами [21]. Механізм ідентифікації зумовлюють бажання людини до схожості на інших людей. Здійснюючи практичну діяльність серед професіоналів, студент копіюючи поведінку, установки починає ідентифікувати себе з ними.

Ефективність діяльності студентів є основою їх самооцінки і кваліфікації себе, тобто усвідомлення рівня їх готовності до професійної діяльності. Становлення образу Я особистості студентів -- результат роботи рефлексивного механізму, розвиток якого базується на аналізі студентами конкретних проблемних ситуацій, як супроводжують процес навчання чи практики. Механізм рефлексії є важливим чинником розвитку ПВЯ особистості студентів [21].

Розвиток професійної самосвідомості відбувається під час усього навчання у ЗВО, поступово збагачуючись новими професійними знаннями, студент розвиває професійну компетентність. Практика дозволяє актуалізувати набуті компетенції, студент застосовуючи їх виводить професійну самосвідомість на якісно новий рівень [21].

Часто абітурієнтів приваблюють «романтика» і цікавість до роботи психолога [22].

Ціннісно-смилова стадія завершує становлення професійної самосвідомості психолога, їй характерне вироблення адекватної самооцінки здатностей до професії, сформоване індивідуально-типологічне професійне кредо, концепція психолого-педагогічної праці [19].

Особливості становлення і формування образу Я майбутнього психолога впливають на розвиток і формування ПВЯ особистості. ПВЯ умовно позначають через певні блоки якостей, які є одночасно параметрами та показниками сформованості професійної компетентності особистості: морально-етичний, мотиваційно-смиловий, комунікативний, когнітивний, емоційно-вольовий [24].

Зміст мотиваційно-смилового блоку визначається професійною установкою, вмотивованістю на професію, само ефективністю [24].

Комунікативний блок включає соціальний інтелект, товарицькість, прогностичність, гнучкість. Когнітивний -- професійну компетентність, адекватну самооцінку, інтелект, рефлексивність. Емоційно-вольовий блок містить здатність до саморегуляції, організованості, цілеспрямованості, емпатії. Морально-етичний -- толерантність, психологічний такт, чесність, совісність, повагу до особистості [27].

Здатність студентів диференціювати суб'єктивно значущі події життя свідчить про їх розвиток рефлексії. Здійснення себе в певному виді діяльності формує самосвідомість людини, її образ Я [24]. Саме тому для майбутніх психологів особливу важливість має практика за професійним спрямуванням, де і виформовується майбутній образ професії.

Образ професії є досить складним утворенням, що містить емоційний та когнітивний компонент та виступає мотиваційним чинником оцінки себе та, впливає на успішність розвитку професіонала. Співвідношення образу Я і еталонної моделі професіонала є критерієм досягнення в процесі професіоналізації [28].

В образі майбутнього Я представлено найбільший позитивно значущі мотиви, які впливають на саморозвиток, самовиховання і самореалізацію особистості, зокрема, мотиви творчості, активності [13]. Образ майбутнього Я базується на власних оцінках; йому притаманний середній або високий рівень глибини рефлексії у сьогоденні і майбутньому Я. Позитивне ставлення до майбутнього Я визначає цілісна картина майбутнього. Саме таким чином сформований образ майбутнього Я забезпечує конструктивний розвиток і саморозвиток особистості студентів, і розглядається як важливий психологічний фактор розвитку особистості [9].

Високий рівень розвитку професійної самосвідомості студентів визначається інтеграцією цілісного образу Я майбутнього професіонала з загальною системою цінностей людини, що пов'язано із усвідомленістю цілей учбово-професійної діяльності та певних засобів, яким необхідні для досягнень, високої ефективності та результативності учбової діяльності [9].

Низький рівень розвитку самосвідомості особистості характеризує самооцінка лише вибіркового властивостей і якостей, які костуються в недостатньо чіткій, дифузній образ, що й спричиняє труднощі учбово-професійної діяльності, а також, зниження її результатів. Отже, рефлексія є основним механізмом становлення та розвитку професійної самосвідомості особистості [9].

Відтак, початкова стадія професіоналізації особистості професійної самосвідомості починає здійснюватися на етапі професійного навчання. На допрофесійній стадії відбувається формування професійного аспекту образу Я – певної системи установок особистості, проєкція на професійну діяльність.

Структура професійного образу Я включає чотири компоненти: соціальний, когнітивний, емоційно-оціночний і поведінковий (розкривається через взаємозв'язок трьох попередніх компонентів) [11].

Гармонійний професійний образ Я практичного психолога можливий при умові впливу на зміст кожного з компонентів його структури.

Таким чином, стійкий професійний образ Я майбутнього визначається інформацією про суб'єктивний образ професії, якостей, якими має володіти особистість, цілісною системою відносин до професії і до себе як фахівця. Стійкий професійний образ Я майбутнього виступає важливим регулятором трудової діяльності.

Висновки до першого розділу

Образ майбутнього це складне інтегральне утворення, що містить в собі цінності, життєві плани, стереотипи і настанови, елементи рефлексії і самооцінки, особливості емоційного сприймання майбутнього.

Професійний розвиток особистості є процесом становлення її як суб'єкта власної професійної діяльності, головним в якому є вихід суб'єкта діяльності в позицію творчого проектування себе і як особистості, і як професіонала, формування майбутнього Я-образу і уявлень про своє життя.

Специфіка професійної діяльності психолога полягає в наданні психологічної допомоги клієнтам, яка забезпечує емоційну, смислову і екзистенціальну підтримку людини або спільноти у важких ситуаціях, що виникають в ході їх особистісного або соціального буття.

Гармонійний професійний образ Я практичного психолога можливий при умові впливу на зміст кожного з компонентів його структури.

Таким чином, стійкий професійний образ Я майбутнього визначається інформацією про суб'єктивний образ професії, якостей, якими має володіти особистість, цілісною системою відносин до професії і до себе як фахівця. Стійкий професійний образ Я майбутнього виступає важливим регулятором трудової діяльності.

Сформований образ Я є однією з умов становлення професійної ідентичності. Співвіднесення образу Я і еталонної моделі професіонала виступає в якості механізму регуляції і критерію досягнення в процесі формування особистості професіонала і професійної придатності.

Розділ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО АСПЕКТУ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО У ПСИХОЛОГІ

2.1. Методи дослідження

З метою забезпечення виконання основних завдань бакалаврської роботи нами було здійснено емпіричне вивчення особливостей образу майбутнього у психологів.

Досягнення основних завдань емпіричного дослідження та передбачало вирішення наступних завдань:

1. Підбір та адаптація методик, які відповідали б меті дослідження і дозволяли б дослідити особливості професійного аспекту образу майбутнього у психологів.
2. Безпосередня реалізація емпіричного дослідження.
3. Опрацювання отриманих даних емпіричного дослідження та їх інтерпретація.

Ціль та завдання нашого дослідження вимагали відповідного складу вибірки, яка була б репрезентативною. Її склали 56 психологів, які здобувають другий (магістерський) рівень вищої освіти на основі диплому «бакалавра» за спеціальністю 053 «Психологія», Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національного університету «Львівська політехніка».

Варто зазначити, що опитування проводилось на основі он-лайн платформи, зважаючи на карантинні обмеження, а згодом і військовий стан в нашій країні.

У емпіричному дослідженні нами використано наступні психодіагностичні методики:

1. Методика «Незакінчені речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна.

2. 16PF–опитувальник Р. Кеттелла.

3. Методика «Самооцінка».

Детальніше розглянемо психологічний інструментарій, використаний у процесі проведення нашого емпіричного дослідження.

Для визначення рівня усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації психологів нами використано методику *«Незакінчені речення»* Л. Солнцева та Т. Галкіна [32, с. 173-178]. Методика дає змогу вивчити особливості ставлення суб'єкта до широкого кола питань, а отримані результати, відповідно, піддаються кількісній і якісній обробці. За результатами опитування можна визначити ставлення майбутніх психологів до:

- професійної діяльності, професійної самореалізації та перспективи (речення 3, 8, 13, 18, 23);
- минулого (4, 9, 14, 19, 24);
- майбутнього (1, 6, 11, 16, 21);
- власного життя і себе (5, 10, 15, 20, 25);
- прояв тривожності та страхів (2, 7, 12, 17, 22).

Обробку результатів здійснюють за схемою:

1. Спочатку обраховують загальну кількість балів за кожною групою речень; що більше балів отримала група (причому зі знаком «-»), то виразнішим є ставлення респондента до її змісту і то вищою є особистісна значущість цих тверджень.

Нарахування балів здійснювали за схемою:

а) «майбутнє видається мені...»

- страшним, складним, сповненим непосильною працею – 2 бали;
- сірим, неприємним, невиразним – 1;
- світлим, прогнозованим, яскравим, ліпшим, ніж теперішнє – 0.

б) «моя професійна діяльність...»

- бентежить, лякає мене – 2;
- видається не реальною – 1;
- у прийдешньому буде найліпшою – 0;

2. «Конкретність» тверджень є свідченням рівня усвідомленості питань професійної самореалізації. Її обчислюють за допомогою формули: $K = N_k/N_p$, де K – конкретність тверджень; N_k – кількість конкретних згадувань; N_p – загальна кількість речень. Високий рівень конкретності тверджень складає $>0,7$; середній – від $0,3-0,7$; низький – $<0,3$. Що ближче до 1, то вище рівень усвідомленості.

3. «Модальність» тверджень є свідченням оптимістичності /песимістичності особистості. Оптимальне поєднання позитивних і негативних тверджень віддзеркалює реалістичність усвідомлення аспектів професійної самореалізації. Її обчислюють за такою формулою: $M = N_p/N_p$, де M – модальність тверджень; N_p – число позитивних тверджень; N_p – загальна кількість речень.

Коефіцієнт $>0,7$ є свідченням загальної оптимістичності респондента і водночас деякої не реалістичності та недостатнього усвідомлення ним професійних перспектив; від $0,3$ до $0,7$ – відображає реалістичне поєднання негативних і позитивних тверджень (робота за будь-якою спеціальністю має позитивні і негативні сторони, які професіонал має усвідомлювати); $<0,3$ – говорить про загальну песимістичність досліджуваного і не реалістичність усвідомлення ним своїх професійних перспектив.

4. Загальний рівень усвідомлення опитаним часової перспективи професійної самореалізації обчислюють шляхом поєднання показників конкретності і модальності тверджень.

З метою дослідження індивідуально-психологічних особливостей психологів нами використано *16PF-опитувальник Р. Кеттелла* [32, с. 24]. За Р. Кеттеллом, особистість є сукупністю рис, які уможливають передбачення дій людини у певній ситуації. В структурі особистості виокремлюють поверхневі (зовнішні поведінкові) риси та вихідні, які є підґрунтям поверхневих. Саме вихідні риси є найстабільнішими, і такими, які глибоко оцінюють поведінку. Тому, як вважав Р. Кеттелл, їхньому вивченню варто більше приділяти уваги. Такі риси називають конституційними через домінування впливу спадковості,

водночас будь-яка особистісна якість є сукупним продуктом впливу соціальних факторів і спадковості, але з обов'язковим переважанням одного із них [32].

У нашому дослідженні було використано такі фактори: «А – замкненість–товариськість»; «С – емоційна нестійкість–емоційна стійкість»; «Е – підлеглисть–домінантність»; «F – стриманість–експресивність»; «G – підкорення почуттям–висока нормативність поведінки»; «Н – сором'язливість–сміливість»; «І – жорсткість–чутливість»; «L – довірливість–підозрілість»; «М – практичність–розвинута уява»; «N – прямолінійність–дипломатичність»; «О – упевненість у собі–тривожність»; «Q1 – консерватизм–радикалізм»; «Q2 – конформізм–нонконформізм»; «Q3 – низький самоконтроль–високий самоконтроль»; «Q4 – розслабленість–напруженість»; «MD – адекватність самооцінки» [32]. У цьому зв'язку важливим є простежити, чи пов'язаний рівень усвідомлення майбутніми студентами перспектив професійної самореалізації з їхніми особистісними властивостями.

За цими шкалами можна визначити емоційно-вольові особливості (поєднання факторів С, G, I, O, Q3, Q4) і комунікативні здібності (поєднання факторів А, Е, F, Н, L, N, Q2) [32].

За методикою можна провести кількісний аналіз. За збіг відповідей «а» і «с» досліджуваній отримує 2 бали, «в» – 1 бал. Сума балів за кожною групою запитань передбачає значення фактора. Максимальною кількістю балів за кожним фактором є 12. Відповідно: 9-12 балів свідчить про високий рівень прояву; 4-8 балів – середній; менше 4 балів – низький.

Фактор А – «замкненість–товариськість» – спрямований на виявлення рівня товариськості особистості. Опитаного з низькими показниками за цим фактором характеризують холодність і відчуженість, ригідність і надмірна суворість в оцінці інших людей, певний скептицизм. Натомість високі бали є свідченням готовності до співпраці, щирості та уважності у ставленні до людей, доброти, відкритості [32].

Фактор С – «емоційна нестійкість–емоційна стійкість». За низьких показників властивими є утомленість, дратівливість, емоційна

збудженість, вразливість. Високі показники вказують на сталість інтересів, емоційну зрілість, працездатність, стійкість, витриманість. Однак у крайніх випадках може проявлятися нечутливість, емоційна ригідність [32].

У факторі E – «підлеглість–домінантність» – низькі бали є свідченням поступливості, покірливості, залежності, сором'язливості. Високі стени підтверджують самовпевненість, невизнання авторитетів, незалежність у поведінці і судженнях, упертість аж до агресивності [32].

Фактор F – «стриманість–експресивність» є відображенням емоційної забарвленості та динамічності спілкування індивіда. Низький рівень вираження цього фактору характеризує опитаного як людину обережну, розсудливу, таку, що має певний рівень занепокоєності, песимістичності у сприйнятті реальності, схильну до очікування невдач у майбутньому. Натомість високі показники «говорять» про індивіда як життєрадісного, імпульсивного, рухливого, щирого у ставленні до людей, такого, що має розвинуті лідерські здібності.

Фактор G – «підкорення почуттям» означає високу нормативність поведінки та виявляє, як розмаїття норм і заборон регулюють поведінку і стосунки людини. Низькі показники за цією шкалою характеризують людину як безпринципну, безвідповідальну, неорганізовану, і таку, яка залежить від впливу обставин і випадковості. Натомість висока оцінка свідчить про усвідомлене дотримання норм і правил поведінки, відповідальність, ділову спрямованість, наполегливість у досягненні мети [32].

Фактор H під назвою «сором'язливість–сміливість» є визначенням реакції особистості на загрозу в соціальній ситуації, рівня активності в соціальних контактах. Низькі показники за цією шкалою є свідченням сором'язливості, невпевненості у власних силах, стриманості, підвищеної чутливості до загрози. Натомість високі бали характеризують людину, як соціально сміливу, активну, готову до ризику, співпраці з незнайомими людьми й нових обставин [32].

Фактор I – «жорсткість–чутливість» – характеризує людину з низькими балами, яка вирізняється самовпевненістю, розсудливістю, практичністю, суворістю, жорсткістю що навколишніх. Натомість високі

показники характеризують людину як поступливу, схильну до романтизму, артистичну, емпатійну [32].

Фактор L – «довірливість–підозрілість» – свідчить про емоційне ставлення особистості до навколишніх. Опитані з низькими балами характеризуються як відверті, довірливі, доброзичливі, толерантні люди. Натомість суб'єкти, які мають високі показники – ревниві, заздрісні, недовірливі, егоцентричні; їхні інтереси спрямовані лише на себе [32].

Фактор M – «практичність–розвинута уява» – за низьких показників характеризує особистість як добросовісну, практичну, орієнтовану назовнішню реальність, надмірно уважну до дрібниць. Натомість за високих показників суб'єкти вирізняються розвиненою уявою, орієнтацією на свій внутрішній світ, високим творчим потенціалом.

Фактор N – «прямолінійність–дипломатичність» – за низьких оцінок людина є прямолінійною, природною, спонтанною, безпосередньою у поведінці, з відсутньою витонченістю. За високих показників – опитані схильні аналізувати, розумно підходять до подій і навколишніх, досвідчені, хитрі.

Фактор O – «упевненість у собі–тривожність». За низьких оцінок досліджуваним властиві спокій, упевненість у собі, гнучкість, іноді ворожість. Натомість високі бали вказують на наявність тривожності, вразливості, депресивності, почуття провини [32].

Фактор Q1 – «консерватизм–радикалізм». Високі бали за цією шкалою є свідченням критичності й аналітичності мислення, схильності до експериментування, недовірливого ставлення до авторитетів. Натомість низькі показники підтверджують наявність в особистості консервативності, сталості у своїх принципах, схильності до моралізування.

Фактор Q2 – «конформізм–нонконформізм» – за високих показників досліджуваного характеризують як людину незалежну, що має власну думку та не нав'язує її іншим, самостійно ухвалює рішення і реалізує його, не потребує схвалення. Натомість низькі оцінки свідчать про опитаного як

такого, що залежить від групи, орієнтується на соціальне схвалення, не проявляє ініціативу в ухваленні рішень.

Фактор Q3 – «низький самоконтроль–високий самоконтроль» є свідченням рівня внутрішнього контролю поведінки особистості. Високі показники в людини демонструють у неї високий рівень розвитку самоконтролю, точність у дотриманні та виконанні соціальних норм, цілеспрямованість. Натомість низькі бали «говорять» про наявність недисциплінованості, внутрішньої конфліктності уявлень про себе, недотримання соціальних норм.

Фактор Q4 – «розслабленість–напруженість» у випадку констатації високих показників свідчить про наявність напруженості, збудженості, прагнення до високих результатів, постійної незадоволеності прагнень. Натомість низький бал вказує на схильність до лінощів, спокій, розслабленість–ненапруженість, досягнення низьких результатів, низьку мотивацію.

Фактор MD – «адекватність самооцінки» є відображенням рівня іадекватності самооцінки особистості. Високі показники підтверджують схильність особистості до їх завищення і переоцінки себе, низькі – навпаки, свідчать про заниження своїх здібностей.

Емоційно-вольові особливості (ЕВО) визначають як середнє арифметичне шести факторів: С– «емоційна нестійкість–емоційна стійкість»; G – «підкорення почуттям–висока нормативність поведінки»; I – «жорсткість–чутливість»; O – «упевненість у собі–тривожність»; Q3 – «низький самоконтроль–високий самоконтроль»; Q4 – «розслабленість–напруженість». Що більше отриманих балів, то вище рівень розвитку вольових якостей особистості, який визначається наполегливістю, відповідальністю, дотриманням соціальних норм у поведінці і спілкуванні, прагненням доводити розпочату справу до завершення.

Комунікативні здібності (КЗ) визначають показники таких факторів: А – «замкненість–товариськість»; Е – «підлеглість–домінантність»; F – «стриманість–експресивність»; Н – «сором’язливість–сміливість»; L – «довірливість–підозрілість»; N – «прямолинійність–дипломатичність»; Q2 – «конформізм–нонконформізм». Високі бали є свідченням високого рівня

розвитку комунікативних здібностей у досліджуваних, що, відповідно, характеризується відкритістю і щирістю у ставленні до інших людей. У крайніх випадках можуть проявлятися залежність від думки оточення, надмірна довірливість.

Для визначення домінуючого рівня самооцінки у психологів використано *методику «Самооцінка»* [32]. Самооцінка пов'язана з однією із провідних потреб людини – потребою в самоствердженні, прагненням віднайти своє місце в житті, утвердитися в очах оточуючих людей та себе самого. Як відомо, самооцінка особистості виявляється і формується через її активність, причому кожна людина обирає для себе і схиляється до однієї або двох сфер власного життя: «внутрішнього світу», «світу людей», «світу справ» тощо, в яких і виявляється її самооцінка. Методика «Самооцінка» уможливує визначення рівня самооцінки особистості залежно від форми її активності: поведінки, спілкування, діяльності і переживання.

З набору якостей досліджуваному пропонують обрати спочатку ідеальні, а потім – наявні власні особистісні риси. Пропоновані набори поділено на 4 групи, які відповідають за кожну форму активності.

Після проведених підрахунків результати порівнюють з оцінною шкалою, у якій виокремлено показники за 7-ма рівнями самооцінки неадекватно низьким, низьким, нижче середнього, середнім, вище середнього, високим, неадекватно високим.

Далі проаналізуємо результати проведеного опитування психологів за описаними вище методиками, а також узагальнимо отримані дані.

2.1. Аналіз результатів дослідження

За результатами дослідження виявлено певну динаміку показників щодо часової перспективи професійної самореалізації психологів 1-2 курсів магістратури, що відображено на таблиця 3.1.

Таблиця. 2.1. Рівні вираження часової перспективи професійного компоненту образу майбутнього у психологів-магістрів (у %)

Рівні вираження смислової перспективи професійної самореалізації	Студенти 1 курсу (n=28)	Студенти 2 курсу (n=28)
Високий	6,7 %	9,9 %
Середній	70,8 %	75,4 %
Низький	22,5 %	14,7 %

Примітка. Ряд 1 – опитані 1 курсу ($n = 28$), ряд 2 – 2 курсу ($n = 28$).

Як бачимо з таблиці, переважна більшість досліджуваних як на першому так і на другому курсах магістратури мають середній рівень усвідомлення часової перспективи професійного компоненту образу майбутнього у психологів щодо професійної самореалізації (70,8 % і 75,4 % відповідно). Відмінностями щодо рівнів усвідомлення між студентами-магістрами 1 і 2 курсу є те, що у другокурсників-магістрів відсоток опитаних із низьким рівнем помітно менший, аніж у першокурсників (з 22,5 % і 14,7 % відповідно), простежується збільшення числа магістрів-психологів із високим рівнем усвідомлення (з 6,7 % у першокурсників до 9,9 % у другокурсників).

За результатами контент-аналізу висловлювань психологів-магістрів, здобутих за допомогою методики «Незакінчені речення», найважливішим (за показниками «частота згадування» і «емоційна насиченість») виявився кластер речень, де віддзеркалено прояви страху і тривожності, пов'язаних із їхньою майбутньою професійною діяльністю. Вираження тривожності серед магістрів пов'язані зі складністю влаштуватись на бажане місце роботи, з невпевненістю у власних здібностях практичного психолога, з побоюваннями у плані нестачі практичного досвіду.

Натомість результати якісного аналізу отриманих показників свідчать про те, що досить велика частка опитаних одночасно переживали негативні і позитивні емоції. Зокрема, крім побоювань і тривожності, які пов'язувалися з ваганнями та сумнівами щодо професійних здібностей, у висловлюваннях траплялися і позитивні переживання у плані своєї майбутньої професійної діяльності. Позитивні переживання зумовлювали розуміння можливостей працювати за обраним фахом, а також прагнення до досягнення певного рівня професіоналізму. Виявлене можна пояснити двояко: з одного боку, це свідчить про нереалістичність уявлень про майбутню професію, образ майбутнього, а з іншого, позитивним є те, що наявність певного оптимізму сприятиме в подоланні труднощів психологами-магістрами у їхній професійній діяльності.

Варто зазначити, що не виявлено психологів-магістрів, які мають найнижчий рівень усвідомлення часової перспективи щодо професійної самореалізації. Іншими словами, жоден респондент не продемонстрував низькі рівні конкретності і модальності тверджень (<0,3 бала). Можна припустити, що психологи-магістри систематично працюють над підвищенням свого професійного рівня, приділяють достатньо уваги й особистісному зростанню: займаються самоосвітою, підвищують рівень компетентності на психологічних тренінгах, беруть участь у науково-практичних конференціях і семінарах.

Цікаві результати виявлено і в процесі аналізу змісту висловлювань опитаних. Зокрема, позитивні переживання мають перевагу в респондентів першого та другого курсів магістратури щодо уявлень як про минуле, так і про прийдешнє. Згадування про дитинство віддзеркалюють мрії про майбутню професію. Ставлення до власного життя і до себе у переважної більшості досліджуваних диференційоване й адекватне, тобто твердження охоплюють міркування про позитивні та негативні особистісні якості, а також демонструють розмаїття життєвого досвіду. Переважна більшість психологів-магістрів чітко розуміють і називають посаду, яку б хотіли обіймати після закінчення ЗВО (табл. 2.2).

Таблиця. 2.2. Уявлення психологів про майбутню посаду після закінчення ЗВО (у %)

Рівні вираження смислової перспективи професійної самореалізації	Студенти 1 курсу (n=28)	Студенти 2 курсу (n=28)
Психолог у ЗЗСО	42 %	20,5 %
Рекрутер	29 %	36,8 %
Тренер	26,1%	29,2 %
Психолог-консультант	10,7 %	18,4%
Викладач психології	6,5 %	14,5 %

Примітка. Ряд 1 – опитані 1 курсу ($n = 28$), ряд 2 – 2 курсу ($n = 28$).

Як бачимо з таблиці 2.2., кількість студентів другого курсу, які мають бажання працювати психологами в ЗЗСО, є помітно меншою порівняно з другокурсниками ($p \leq 0,001$), однак більшає тих, хто мріє спробувати діяльність рекрутера та HR-менеджера. Природно, що більша частина випускників обирають психологічне консультування, чим і підтверджують упевненість у власних знаннях та вміннях.

Серед студентів-магістрів виявлено доволі усвідомлене бачення про свою майбутню викладацьку діяльність ($p \leq 0,047$). Можна припустити, що певна конкретизація перспективи своєї професійної самореалізації здійснює неабиякий вплив на спрямованість студентів у набутті знань, виробленні умінь і навичок, необхідних власне для таких видів діяльності.

Окремо було проведено контент-аналіз висловлювань опитаних з низьким рівнем усвідомлення часової перспективи щодо професійного образу майбутнього. Ці досліджувані частіше застосовували узагальнення, не завжди

писали власне про майбутню професійну діяльність, що може бути свідченням недостатньої актуальності проблеми для них. У їхніх твердженнях переважало позитивне емоційне забарвлення висловлювань, що може підтверджувати у них наявність особистісних властивостей на кшталт необґрунтованої оптимістичності, певної легковажності, особистісної незрілості, недостатньої реалістичності.

Розглянемо результати дослідження особистісних якостей психологів-магістрів (за методикою багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (16 PF – опитувальник), які представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Результати методики 16 PF – опитувальника Р. Кеттелла (n = 56, у %)

Фактори	Високий рівень (1 курс)	Середній Рівень (1 курс)	Низький Рівень (1 курс)	Високий Рівень (2 курс)	Середній Рівень (2 курс)	Низький Рівень (2 курс)
A	28	53,5	18,5	28	50	22
C	26,2	43,6	30,2	28	45,3	26,7
E	17,3	40,7	42	18,2	45,3	36,5
F	55	18,8	26,2	55	20,8	24,2
G	14,4	62	23,6	18,2	63,6	18,2
H	22,5	71	6,5	23,3	71,9	4,8
I	13	63,2	23,8	18,4	64,6	17
L	10,6	59,2	30,2	7,4	59,7	32,8
M	34,3	38,2	27,5	30,6	40,2	29,2
N	26,5	59,1	14,4	33	55	12
O	22,41	64,5	13	17,2	73,2	9,6
Q1	63,3	29	7,7	61	31,8	7,2
Q2	17,2	50	32,8	17,2	53,6	29,2
Q3	15,9	65,9	18,2	24,5	61	14,5

Q4	25,1	64,6	10,3	29,4	64,6	6
MD	17,2	48,8	34	13,5	56,2	30,3
EBO	19,8	60,7	19,5	22	62,3	15,7
K3	23,8	50	26,2	25,7	51,3	23

Примітка. А – замкненість-товариськість, С – емоційна нестійкість-емоційнастійкість, Е – підлеглисть-домінантність, F – стриманість-експресивність, G – підкоренняпочуттям-висока нормативність поведінки, Н – сором'язливість-сміливість, I – жорсткість-чутливість, L – довірливість-підозрілість, М – практичність-розвинена уява, N – прямолінійність-дипломатичність, О – упевненість у собі-тривожність, Q1 – консерватизм-радикалізм, Q2 – конформізм-нонконформізм, Q3 – низький самоконтроль-високий самоконтроль, Q4 – розслабленість-напруженість, MD – адекватність самооцінки, EBO – емоційно-вольові особливості, K3 – комунікативні здібності.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що у психологів-магістрів першого та другого курсів виявлено певні відмінності прояву факторів особистості. Водночас простежується домінування середніх значень за такими факторами серед опитаних обох курсів, зокрема: А – замкненість-товариськість; G – підкорення почуттям-висока нормативність поведінки; Н – сором'язливість-сміливість; I – жорсткість-чутливість; L – довірливість-підозрілість; N – прямолінійність-дипломатичність; О – упевненість у собі-тривожність; Q3 – низький самоконтроль-високий самоконтроль; Q4 – розслабленість-напруженість; EBO – емоційно-вольові особливості. Виявлено незначні відмінності щодо середніх кількісних показників за фактором «Q2 – конформізм-нонконформізм» (50 % і 53,6 % першо- другокурсники-магістри відповідно) і за фактором «Комунікативні здібності» (50% і 51,3 % відповідно).

У представників обох курсів зафіксовано домінування високих показників за факторами «F – стриманість-експресивність» і «Q1 – консерватизм-радикалізм»: 55 % і 63,3 % (на 1 курсі відповідно); 55 % і 61% (на 2 курсі відповідно). Такі результати є свідченням того, що переважна більшість майбутніх психологів проявляють імпульсивність, рухливість, емоційність у спілкуванні (фактор F) і прагнуть експериментувати, критично ставляться до звичайних концепцій і теорій, спокійно сприймають зміни (фактор Q1). Виявлено відмінності в показниках за фактором «А – замкненість-товариськість», які полягають у зменшенні кількості опитаних з низьким рівнем товариськості (з 28

% до 22 %) та зростання числа тих, хто продемонстрував її високий рівень (з 18,5 % до 28%). Отримані результати свідчать про те, що з набуттям досвіду досліджувані набувають більшої відвертості, уважності, щирості, природності у спілкуванні, що, безперечно, позитивно впливатиме на професійну діяльність психолога.

Констатовано відмінності за фактором «С – емоційна нестійкість-емоційна стійкість»: зменшення кількості опитаних з емоційною нестійкістю (з 30,2 % до 26,7 %) і збільшення їхнього числа із середнім рівнем (від 43,6 % до 45,3 %), а також високим рівнем (від 26,2 % до 28%) емоційної стійкості.

Виявлені зміни вказують на тенденцію зростання емоційної зрілості, витримки, врівноваженості, підвищення працездатності психологів-магістрів, а також постійність їхніх інтересів, здатність відповідати вимогам довкілля.

За фактором «Е – підлеглість-домінантність» зафіксовано такі розрізнення: серед досліджуваних другого курсу магістратури дещо меншим є відсоток опитаних, які мають низький рівень домінантності (36,5 % на відміну від 42% першокурсників), і трохи більшою є їхня кількість із середнім рівнем (45,3% порівняно з 40,7 % відповідно).

Такі результати можна вважати позитивними, оскільки менший відсоток студентів другокурсників-магістрів виявляють схильність до пасивності і поступливості. Привертає увагу і те, що помітна кількість майбутніх психологів на обох курсах демонструють впертість, незалежність, схильність до авторитарності, владність: 17,3 % і 18,2 % одно- і другокурсників відповідно. Простежуються відмінності серед респондентів за фактором «G – підкорення почуттям – висока нормативність поведінки», зокрема: у студентів другого курсу меншає відсоток тих, хто має низький рівень нормативності поведінки за рахунок збільшення кількості респондентів із середніми та високими показниками. Тобто, серед першокурсників-магістрів низький рівень властивий 23,6 % респондентам, натомість другокурсникам – 18,2 %; середній рівень

зафіксовано у 62 % досліджуваних – студентів першого курсу магістратури та 63,6 % – другого; та високий рівень – 14,4 % і 18,2 % відповідно.

Виявлені відмінності між групами першого та другого курсів за цим фактором можна вважати позитивними, оскільки з віком та досвідом зменшується залежність особистості від обставин, власних ситуативних переживань, закріплюються наполегливість, відповідальність, прагнення усвідомленого дотримання норм і правил поведінки. Зазначені особистісні зміни є дуже важливими в професійному контексті з огляду на те, що професійна діяльність психолога регламентується Моральним кодексом психолога, законодавчими актами, що у свою чергу передбачає його обов'язкову особистісну готовність до дотримання таких норм.

За фактором «I – жорсткість-чутливість» у досліджуваних зменшується відсоток тих, хто має низький рівень чутливості (23,8 % і 17% першо- і другокурсників відповідно) і збільшується їх кількість з високим рівнем (13% і 18,4 % – відповідно). Такі результати в обох групах магістрів-психологів підтверджують їх особистісну спрямованість. Переважній більшості студентів першого курсу магістратури властиві реалістичність суджень, поміркованість, певна жорсткість у ставленні до навколишніх, що може свідчити про їхню спрямованість на засвоєння теоретичних знань із психології без адаптації їх до певної ситуації.

Натомість другокурсники налаштовані на практичне застосування набутих знань, що передбачає неодмінну реалізацію індивідуального підходу до кожного клієнта, а також прояв емпатійних здібностей, зокрема співчуття і співпереживання.

Показники опитаних за фактором «L – довірливість-підозрілість» розподілено у такий спосіб: простежується збільшення кількості респондентів із низьким рівнем підозрілості (30,2 % і 32,8 % відповідно) та зменшення – з високим її рівнем (10,6 % до 7,4 %). Це підтверджує те, що психологи-магістри стають доброзичливішими, толерантнішими, довірливішими у ставленні до

інших людей, менше заздять і менше демонструють підозрілість. Частіше цікавляться переживаннями та поведінкою навколишніх.

За фактором «М – практичність-розвинута уява» констатуємо такі відмінності: зростає кількість досліджуваних із низьким (з 27,5 % до 29,2% відповідно) та середнім (38,2 % і 40,2% відповідно) рівнями уяви. Зменшується відсоток респондентів, які мають високий рівень розвитку уяви (з 34,3 % до 30,6 % відповідно). Можна припустити, що опитані магістри-психологи частіше орієнтуються на зовнішню реальність, більше уваги приділяють дрібницям. Водночас вагоме місце серед особистісних властивостей належить спрямованості на власний внутрішній світ, на розвиток свого творчого потенціалу. Такі якості особистості майбутнього психолога вважають обов'язковими та необхідними, адже тільки той психолог здатний допомогти своєму клієнтові, який вирішив власні проблеми.

За фактором «N – прямолінійність-дипломатичність» в опитаних виявлено зменшення відсотка досліджуваних із низьким рівнем дипломатичності (з 14,4 % до 12% відповідно) та з середнім її рівнем (з 59,1 % до 55 % відповідно). Натомість у магістрів другого курсу зростає кількість тих, хто продемонстрував високий рівень дипломатичності (з 26,5 % до 33 %). Такі результати є свідченням відмови від прямолінійності, безпосередності поведінки, природності, а також певної зрілості психологів, їхньої готовності до поміркованості, проникливості, розумної сентиментальності у ставленні до подій і навколишніх.

Числові вираження за фактором «O – упевненість у собі-тривожність» мають такі відмінності: у другокурсників на противагу першокурсникам зафіксовано зменшення кількості опитаних, які мають низький (13% і 9,6 %) і високий (22,41 % і 17,2 %) рівні прояву тривожності, а також збільшення відсотка респондентів з її середнім рівнем (64,5% і 73,2%). Отже, психологи-магістри, з одного боку, рідше виявляють надмірну самовпевненість, холодність, а, з іншого, стають менш чутливими, вразливими, тривожними, схильними до депресивних проявів. Таким чином, особистісні властивості досліджуваних за

цим фактором зрівноважуються в зоні «золотої середини», що є, на нашу думку, позитивним явищем.

Певні відмінності у плані особистісних властивостей виявлено і за фактором «Q1 – консерватизм-радикалізм», зокрема: серед магістрів-психологів другого курсу зросла кількість опитаних, яким притаманний середній рівень прояву (29 % і 31,8 %) та зменшився їх відсоток із високим рівнем радикалізму (63,3 % і 61%). Ці зміни є свідченням того, що психологи-магістри воліють оптимально поєднувати сталість, принциповість, консервативність, критичність мислення, прагнення до експериментування.

Простежуються відмінності, хоча й незначні, за фактором «Q2 – конформізм-нонконформізм», а саме: зменшується кількість опитаних із низьким рівнем нонконформізму (32,8% і 29,2%) і зростає відсоток досліджуваних із показниками середнього рівня (50% і 53,6%). Це, у свою чергу, підтверджує наявність позитивної тенденції у поведінці психологів-магістрів: зменшується залежність від групової думки й орієнтації на соціальне схвалення, водночас зменшення нонконформізму – свідчить про незалежність, прагнення самостійно ухвалювати рішення.

За фактором «Q3 – низький самоконтроль-високий самоконтроль» констатовано зменшення кількості опитаних із низьким (від 18,2 % і 14,5 %) середнім (65,9 % і 61%) рівнями самоконтролю. Водночас і зросла кількість респондентів із високим рівнем самоконтролю (15,9% до 24,5 %). Виявлене, на нашу думку, є позитивом, адже із набуттям досвіду психологи-магістри частіше дотримуються виконання соціальних вимог, демонструють цілеспрямованість і виявляють розвинутий самоконтроль. Саме завдяки сформованій здатності до самоконтролю особистість може свідомо планувати свою діяльність і життя загалом, реалізовувати заплановане та досягати поставлених цілей, чіткіше усвідомлювати образ майбутнього, що й, відповідно, забезпечує успішність будь-якого виду діяльності.

З'ясовано, що за фактором «Q4 – розслабленість-напруженість» у магістрів другого курсу, порівняно з першокурсниками, зменшується відсоток опитаних із

низьким рівнем (10,3 % і 6%) і зростає їх кількість із високим рівнем напруженості (25,1 % і 29,4 %). Тобто, напруженість серед опитаних другого курсу зростає, що віддзеркалює напруженість процесу навчання магістрів, а також наявність неспокою і збудження, пов'язаними з підготовкою до здачі випускних іспитів і пошуку місця роботи за фахом.

За показником «MD – адекватність самооцінки» серед другокурсників виявлено зменшення кількості опитаних із заниженою (34 % і 30,3 %) і завищеною (17,2 % і 13,5 %) самооцінками; а також збільшення кількості респондентів із адекватною самооцінкою (від 48,8 % і 56,2 %). На нашу думку, така тенденція є позитивною, оскільки реальне сприйняття своїх можливостей і здібностей сприяє успішності особистості у її професійній діяльності зокрема й особистому житті загалом. З іншого боку, психолог-професіонал лише тоді може бути результативним у своїй професійній діяльності, якщо він успішно вирішить складні внутрішньо-особистісні проблеми, пов'язані з уявленнями про себе, самооцінкою, домаганнями тощо.

Існують відмінності і за фактором «ЕВО – емоційно-вольові особливості», а саме: зменшується відсоток опитаних із низьким рівнем (19,5 % і 15,7 %) і зростає із середнім (60,7 % і 62,3 %) та високим (19,8 % і 22 %) рівнями емоційно-вольового розвитку особистості. Саме останній формує необхідні внутрішні умови для реалізації особистістю поставлених цілей, здолаття перешкод і, в підсумку, – успішності діяльності, зокрема професійної.

Щодо фактора «КЗ – комунікативні здібності» на другому курсі виявлено збільшення кількості респондентів із середнім (50% і 51,3 %) і високим (23,8 % і 25,7 %) рівнями розвитку комунікативних здібностей. Зважаючи на особливості професійної діяльності психолога, такий розвиток має неабияке значення для забезпечення її успішності. Водночас низький рівень розвитку комунікативних здібностей виявлено в достатньо чисельної групи, зокрема: 26,2 % друго- і 23% першокурсників, що підтверджує недостатній рівень розвитку власне практичних умінь – базових для професійної діяльності психолога. Така

особливість спонукає до створення спеціальних умов у ЗВО для розвитку і формування відповідних навичок і вмінь у психологів.

Розглянемо отримані нами результати за методикою «Самооцінка», які представлено у (табл. 2.4).

Таблиця 2.4. Рівні самооцінки психологів-магістрів (n=56 (1 курс=28, 2 курс=28), у %)

Рівні самооцінки	Спілкування (1 курс)	поведінка (1 курс)	діяльність (1 курс)	почуття (1 курс)	спілкування (1 курс)	поведінка (1 курс)	діяльність (1 курс)	почуття (1 курс)
Неадекватно низький	3,8	6,5	10,4	7,8	2,3	3,5	8,4	6
Низький	17,2	22,5	29,1	15,7	13,3	21,8	20,6	15,8
Нижче середнього	10,6	7,9	7,8	7,8	4,8	4,8	7,2	7,2
Середній	35,5	39,6	29,1	39,6	51,3	47,6	48,9	46,4
Вище середнього	15,9	9,1	10,6	13,2	12,3	8,6	5	12,3
Високий	10,4	10,6	9,1	9,4	9,9	9,9	6,2	6,2
Неадекватно високий	6,6	3,8	3,9	6,5	6,1	3,8	3,7	6,1

Переважає більшість опитаних першо- і другокурсників магістратури демонструють середній рівень самооцінки за усіма формами активності. Крім цього, простежується більша частина досліджуваних другого курсу, які мають

середній рівень самооцінки на противагу першокурсникам, що вважається позитивною ознакою розвитку самосвідомості.

Щодо самооцінювання психологами-магістрами своєї діяльності, то зазначимо, що як у студентів першого, так і другого курсів зростає відсоток опитаних, які мають низький і неадекватно низький рівень самооцінки в діяльності: 29,1 % і 10,4 % на першому та 20,6 % і 8,4 % – другому курсах.

Оригінальними видаються показники опитаних, яким властивий високий і неадекватно високий рівні самооцінки. Так, серед першокурсників-магістрів простежується менший відсоток студентів із високим рівнем самооцінки, на противагу другокурсникам-магістрам, однак виявлено майже однакову кількість досліджуваних з неадекватно високим рівнем. Ми вважаємо, що такий факт можна пояснити тим, що в переважної більшості випадків неадекватно високий рівень самооцінки являється не ситуативним проявом, а стійкою особистісною рисою психологів-магістрів.

Для порівняння отриманих результатів з даними, отриманими за допомогою інших методик дослідження, із урахуванням особливостей психодіагностичної шкали методики «Самооцінка», підраховано та визначено показники самооцінки за такими рівнями: низький і неадекватно низький об'єднано в низький; нижче середнього, середній і вище середнього – у середній; високий та неадекватно високий – у високий. Таке об'єднання уможливило спрощення вельми диференційованої шкали. В таблиці 3.4 представлено результати рівня самооцінки майбутніх психологів за різними формами активності.

Таблиця 2.5. Рівні самооцінки психологів-магістрів (n=56, (1 курс n=28, 2 курс=28), у %)

Форми активності	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Спілкування	21	62	17	15,6	68,4	16
Поведінка	29	56,6	14,4	25,3	61	13,7
Діяльність	39,5	47,5	13	29	61,1	9,9
Почуття	23,5	60,6	15,9	21,8	65,9	12,3

Отже, переважна більшість опитаних демонструють хороші здібності у спілкуванні: 62% першокурсників-магістрів та 68,4 % другокурсників-магістрів мають середній рівень самооцінки та 17% студентів першого і 16% – другого курсів – високий рівень. Це, у свою чергу, підтверджує неабияку особистісну значущість власне міжособистісних стосунків, а також спрямованість. Виявлене є підтвердженням того, що особливу значущість для респондентів становлять навчально-професійна діяльність і її результати, їхня орієнтація на образ майбутнього, майбутню професійну діяльність, яка здебільшого не до кінця визначена у магістрів-психологів, прагнення розвинути власні комунікативні здібності.

Друге місце за значущістю належить оцінці опитаними своїх почуттів, які, безперечно, є важливими у їхньому житті. Адже саме почуття мають здатність стримувати або сприяти спілкуванню, виконанню діяльності, визначати поведінку особистості за різних умов і обставин. Результати таблиці свідчать про те, що переважна більшість респондентів мають середній (60,6 % першо- і 65,9% другокурсників) та високий рівень (15,9 % першо- і 12,3 % другокурсників) самооцінки. Однак чималий відсоток магістрів-психологів визнали, що їхні реальні емоційні прояви часто-густоне відповідають ідеалу. Іншими словами, 23,5% першо- і 21,8 % другокурсників виявили у себе низький рівень самооцінки власних почуттів.

За процедурою кореляційного аналізу (Пірсона) виявлено, що між рівнем самооцінки особистості і рівнем усвідомлення нею власних професійних перспектив існує сильний позитивний зв'язок ($r = 0,62$ при $p \leq 0,05$). Зазначимо, що за формами активності коефіцієнти кореляції відрізняються несуттєво: констатовано трохи вищий показник кореляції рівня усвідомлення професійних перспектив із самооцінкою у спілкуванні та почуттів ($\rho = 0,64$) і дещо нижчі коефіцієнти кореляції з самооцінкою поведінки і діяльності ($r = 0,59$ і $r = 0,57$).

Такий зв'язок є свідченням взаємозумовленості рівня самооцінки і рівня усвідомлення уявлень про образ майбутнього, їхню майбутню професійну діяльність.

Висновки до другого розділу

Здійснене нами емпіричне вивчення особливостей професійного аспекту образу майбутнього у психологів (магістрів 1-2 курсів) дозволило отримати наступні результати. Переважна більшість досліджуваних як на першому так і на другому курсах магістратури мають середній рівень усвідомлення часової перспективи професійного компоненту образу майбутнього щодо професійної самореалізації.

Результати якісного аналізу отриманих показників засвідчили переживання негативних і позитивних емоцій щодо образу майбутнього великої частки опитаних. Зокрема, результати контент-аналізу висловлювань психологів-магістрів свідчать про прояви страху і тривожності, пов'язаних із їхньою майбутньою професійною діяльністю. Вираження тривожності серед магістрів пов'язані зі складністю влаштуватись на бажане місце роботи, з невпевненістю у власних здібностях практичного психолога, з побоюваннями у плані нестачі практичного досвіду.

У психологів-магістрів першого та другого курсів виявлено певні відмінності прояву факторів особистості. Водночас простежується домінування середніх значень за такими факторами серед опитаних обох курсів, зокрема: А – замкненість-товариськість; G – підкорення почуттям-висока нормативність поведінки; Н – сором'язливість-сміливість; І – жорсткість-чутливість; L – довірливість-підозрілість; N – прямолінійність-дипломатичність; O – упевненість у собі-тривожність; Q3 – низький самоконтроль-високий самоконтроль; Q4 – розслабленість-напруженість; EVO – емоційно-вольові особливості. Переважна більшість опитаних першо- і другокурсників магістратури продемонстрували середній рівень самооцінки за усіма формами активності. Зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки особистості психологів і рівнем усвідомлення власних професійних перспектив ($r = 0,62$ при $p \leq 0,05$). Такий зв'язок є свідченням взаємозумовленості рівня самооцінки і рівня усвідомлення уявлень про образ майбутнього, їхню майбутню професійну діяльність.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових розвідок з проблеми дослідження особливостей образу майбутнього у психологів дозволив встановити, що образ майбутнього більшістю дослідників розглядається як складне інтегральне утворення, яке включає в себе ціннісні орієнтації, життєві плани, засвоєні стереотипи і настановлення, елементи рефлексії і самооцінки, емоційне ставлення до майбутнього.

Образ майбутнього це складне інтегральне утворення, що містить в собі цінності, життєві плани, стереотипи і настанови, елементи рефлексії і самооцінки, особливості емоційного сприймання майбутнього.

Професійний розвиток особистості є процесом становлення її як суб'єкта власної професійної діяльності, головним в якому є вихід суб'єкта діяльності в позицію творчого проектування себе і як особистості, і як професіонала, формування майбутнього Я-образу і уявлень про своє життя.

Специфіка професійної діяльності психолога полягає в наданні психологічної допомоги клієнтам, яка забезпечує емоційну, смислову і екзистенціальну підтримку людини або спільноти у важких ситуаціях, що виникають в ході їх особистісного або соціального буття. Сформований образ майбутнього Я забезпечувати конструктивний розвиток і саморозвиток особистості психолога.

В образі майбутнього Я представлено мотиви, які найбільш позитивно впливають на саморозвиток, самовиховання і самореалізацію особистості: мотиви творчості, активності, суспільної корисності. Становлення образу Я майбутнього психолога найчастіше пов'язують з розвитком і формуванням професійно важливих якостей особистості.

Здійснене нами емпіричне вивчення особливостей професійного аспекту образу майбутнього у психологів (магістрів 1-2 курсів) дозволяє стверджувати, що переважна більшість досліджуваних мають середній рівень усвідомлення часової перспективи професійного компонента образу майбутнього.

Результати якісного аналізу отриманих показників засвідчили переживання негативних і позитивних емоцій щодо образу майбутнього великої частки опитаних. Зокрема, результати контент-аналізу висловлювань психологів-магістрів свідчать про прояви страху і тривожності, пов'язаних із їхньою майбутньою професійною діяльністю. Вираження тривожності серед магістрів пов'язані зі складністю влаштуватись на бажане місце роботи, з невпевненістю у власних здібностях практичного психолога, з побоюваннями у плані нестачі практичного досвіду.

У психологів-магістрів першого та другого курсів виявлено певні відмінності прояву факторів особистості. Простежується домінування середніх значень за такими факторами серед опитаних обох курсів, зокрема: замкненість-товариськість; підкорення почуттям-висока нормативність поведінки; сором'язливість-сміливість; жорсткість-чутливість; довірливість- підозрілість; пряомолінійність-дипломатичність; упевненість у собі-тривожність; низький

самоконтроль-високий самоконтроль; розслабленість-напруженість; емоційно-вольові особливості.

Переважає більшість опитаних першо- і другокурсників магістратури продемонстрували середній рівень самооцінки за усіма формами активності. Зафіксовано сильний позитивний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки особистості психологів і рівнем усвідомлення власних професійних перспектив, що є свідченням взаємозумовленості рівня самооцінки і рівня усвідомлення уявлень про образ майбутнього, їхню майбутню професійну діяльність.

Перспективами подальших наукових досліджень є розробка програми психокорекційної роботи з метою оптимізації образу майбутнього у психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Т.В. Психологічні особливості уявлень студентів ВНЗ про відповідальність у процесі професійного становлення // *Проблеми сучасної психології*: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. — Вип. 23. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. — С. 19-31.

2. Андрійчук І.П. Формування позитивної «Я-концепції» особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / І.П. Андрійчук. — К., 2003. — 19 с.
3. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе : избранные работы. Киев : Изд-во «Основа», 2006. С. 257–278.
4. Абульханова-Славская К. А., Березина Т. Н. Время личности, время жизни. СПб., 2001. 304 с.
5. Бех І.Д. Категорія «Ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості // *Педагогіка і психологія*. — 1997. — № 3. — С. 9-22.
6. Бушанський В. В. Екзистенціальний підхід до концептуалізації часу // Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. 5–6 (91–92). С. 93–124.
7. Вассерман Л. И., Трифонова Е. А., Червинская К. Р. Семантический дифференциал времени: экспертная психодиагностическая система в медицинской психологии: пособие для врачей и медицинских психологов. СПб., 2009. 44 с.
8. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. СПб.: Союз, 1997. 96 с.
9. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодёжи. Киев : Наукова думка, 1988. 142 с.
10. Глуханюк Н.С. Я в профессии и профессиональное Я: Результаты исследований. / Н.С. Глуханюк, Е.В. Дьяченко. — Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.пед. ун-та, 2005. — 173 с.
11. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности. Киев: Наукова думка, 1984. 272 с.

12. Даценко В. С. Майбутнє як філософська проблема // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2019. Т. 11, вип. 2 (24). С. 49–59.
13. Добриніна І. В. Кременчуцька М. К. ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО: КОНСТРУЮВАННЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ Психологія та соціальна робота . 2020. Вип. 2 (52) С.84-93
14. Долинська Ю.Г. Особистісне зростання практичного психолога в процесі його професійної підготовки. Психологія. Збірник наук. праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2018. Вип. I. С.155-160.
15. Загорная Е. В. Основы патопсихологии. М.: Мир науки, 2018. Режим доступу: <http://izd-mn.com/PDF/24MNNPU17.pdf>
16. Кіреєва З. О. Час як детермінанта онтогенетичного розвитку свідомості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2010. 36 с.
17. Котух О.В. Особливості самореалізації студентів різної статі: інтегративний підхід. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2021. № 3. С. 46-52.
18. Леонтьев А. Н. Образ мира : Избранные психолог. произведения : в 2 т. М. : Педагогика, 1983. Т. 2. С. 251–262.
19. Леонтьев Д. А., Шелобанова Е. В. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего // Вопросы психологии. 2001. № 1. С. 57–66.
20. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва: Директ-Медиа, 2008. 1174 с. Режим доступу: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=39189>
21. Максименко С.Д., Сердюк Л.З. Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функція. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. 2016. № 9(9). С. 6–13.

22. Міхно К.О. Динаміка уявлень студентів-психологів про майбутню професію: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / К.О. Міхно. — К., 2008. — 19 с.
23. Осєдло В.И., Винтоняк В.Ф. Теоретические аспекты профессионального «Я- образа» личности [Электронный ресурс] // Психология и право. — 2013. — №2. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2013/n2/61025.shtml>
24. Отич Д.Д. Динаміка змін змісту Я-концепції майбутніх психологів у процесі професійної підготовки [текст] / Д.Д. Отич // Педагогіка і психологія. — 2012. — № 4. — С. 75-79.
25. Михальский А. В. Психология конструирования будущего / МГППУ. Москва, 2014. 192 с.
26. Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. Особистість практикуючого психолога. Психотерапевтична ситуація. Основи практичної психології: підручник. К.: Либідь, 1999. С. 216-228.
27. Пінська О.Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномена. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. 2018. № 1. С. 36–41.
28. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 6-7.
29. Попович І.М. Визначення професійної готовності практичного психолога. Психологія: збірник наук. праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. Вип. 3 (6). С.290-296.
30. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 6. С. 145–154. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2015_6_26.
31. Практична психологія в системі освіти. Питання організації та методики. Матеріали на допомогу шкільним психологам, соціальним педагогам,

- класним керівникам / За загальною редакцією В.Г.Панка. К.: ІСДО, 1995. 132 с.
32. Психология личности: Тесты, опросники, методики / [Авторы составители: Н.В. Киршева и Н.В. Рябчикова]. М.: Геликон, 1995. 236 с.
33. Психологія особистості: Словник-довідник / [За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко]. К.: Рута, 2001. 320 с. с.111.
34. Развивающие программы в работе психолога системы образования: деятельностный подход / [отв ред. проф. Т.Б. Хомуленко]. — Х.: ХНПУ, 2012. — 399 с.
35. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Издательство «Питер», 1999. 705 с.
36. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. СПб. : Речь, 2003. 352 с.
37. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия / [Ред. сост. Д.Я. Райгородский]. — Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2006. — 656 с.
38. Сафин В.Ф. Самоопределение личности: теоретические и эмпирические аспекты исследования / В.Ф. Сафин; науч. ред. Л.И. Анцыферова. — Уфа: Гилем, 2004. — 258с
39. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003. 376 с.
40. Цуканов Б. И. Время в психике человека. Одесса: Астропринт, 2000. 220 с. 23. Юнг К. Г. Человек и его символы. М.: Педагогика, 1997. 368 с.
41. Щербак Т.І. Психологічні особливості професійного аспекту образу Я майбутніх психологів // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 51. С. 306-315.
42. Pearson J. The human imagination: the cognitive neuroscience of visual mental imagery. *Nat Rev Neurosci.* 2019. 20(10). 624–634. doi: 10.1038/s41583–019–0202–9.

43. Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. 77. 1271–1288.